

Afrikanyň gapylaryny kolonizatorlara açan musulman patyşasy: Ahmet el-Mansur

Category: Kitapcy, Medisina, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Afrikanyň gapylaryny kolonizatorlara açan musulman patyşasy:

Ahmet el-Mansur AFRIKANYŇ GAPYLARYNY KOLONIZATORLARA AÇAN MUSULMAN PATYŞASY: AHMET EL-MANSUR

Surat: Patyşa Musanyň kerweni

Ahmet el-Mansur ýer ýüzüniň iň göýdük ruhly patyşalatynyň biridi.

Marokkoda patyşa bolan Ahmet el-Mansur ahlaksyzlygy we yslamyň şol wagtky iň uly duşmanlary bolan portugaliýalylardyr ispaniýalylar bilen hyzmatdaşlyk etmegi Stambuly ynjalykdan gaçyrdy. Osmanly patyşasy syýasy taýdan mynapyk ýolbaşça

hetdini tanatmak üçin Gylyç Alynyň serkerdeliginde flotiliýa ugratdy.

Ahmet el-Mansur

Ahmet el-Mansur dürli sowgat-peşgeşlerdir ýalbar-ýakarmalar bilen osmanly patyşasyndan ötünç sorap, janyny halas etmegi başarypdyr. Bu mekir patyşa Osmanlynyň bar ýerinde Afrikanyň Ortaýer deňzini erňekleýän ýerlerinde özüne hezillik bolmajagyna düşüňip, gözünü dünýä taryhynyň iň baý patyşasy Mansa Musanyň nesilleriniň höküm sürýän ýurdy bolan Songaý soltanlygyna dikdi.

Tutuş Songaý soltanlygy özüni Allanyň ýoluna we Gurhanyň görkezen prinsiplerine bagyş eden ajaýypdan ajaýyp ýurtdy. Bu ýurduň ilçileri her ýyl Stambulda osmanly patyşalary tarapyndan myhman alynardy we hormat-sylag edilerdi. Songaýlylaram açgöz ýewropaly basybalyjylary Demirgazykda özlerinden daşda saklaýandyklary üçin osmanlylara minnetdarlyklaryny bildirerdiler.

Stambully ulamalar Gurhan okamagy sungat derejesine ýetirmekde meşhurlyk gazanan afrikaly garaýagyz musulman doganlaryna hormatlary çäksizdi, songaýlylaram öz gezeginde osmanly patyşasyny iň ýokarky ýolbaşçylary hökmünde görýärdiler.

Ahmet el-Mansur Osmanlydan janyňy halas etmek üçin akla-huşa gelmejek pikiri oýlady. Onuň neti Songaý patyşalygyny talamakdy! Üstesine ol muny ispan esgerleri we ýaraglary arkaly amala aşyrmakçydy. Günbatarlylaram Mansa Musanyň Mekgä haja gidip geleni bári Afrikanyň içlerine eýdip-beýdip sümülmegiň hyýalynda gezip ýördi. Indem hut musulman patyşasy günbatarly basybalyjylara gapylary öz eli bilen açmagy teklip edýärdi.

• Mansa Musa we onuň haj parzyna gidip-gelşi

Doly ady Mansa Kanku Musa Malide 1312-nji ýylda tagty eýelände Mali üçin taryhyň akymy başga ugra akmaga başlapdy.

Musa tagta geçen badyna serkerdesi Saran Mandian bilen birlikde Afrikanyň birnäçe ýurduny basyp alypdyr. Çeşmeleriň habar bermegine görä, hökümdar Musa az wagtyň içinde 100 müň ýaýçydan we 100 müň atly esgerden düzülen ägirt uly mali goşunyny toplapdyr.

Eýeleýän ýerleri we harby güýji bilen Mansa Musanyň garşysyna çykyp biljek ýeke-täk güýç mongollardy. Geografik şertleri we ykdysady taýdan kuwwatyny göz öňüne tutanynda, eger Musa mongollar bilen uruşsa, ýeňiş gazanyp biljegine şek-şübhe ýokdy.

Mansa Musanyň ümmülmez territoriýany tutup ýatan imperiýasy göz gamaşdyrýardy. Ol Afrikanyň ýerasty magdanlaryny çykaryp, ýurduna bolçulyk we baýlyk eçildi. Mali halky oňa «Magdanlaryň hojaýyny» diýmäge başlapdyr.

Mansa Musa basyp alan ýerlerini eksplutaturlemän, gaýtam tersine, abadanlaşdyrýardy, baýadýardy.

Sebitleri welaýatlara bölüşdiren Musa her welaýata mynasyp işbaşarjaň häkimleri belläpdir. Muny edende-de garamagyndaky ýerli halkyň talaplaryna we gymmatlyklaryna üns beripdir, mümkin boldugyndan häkimlerini ýerli halkyň arasyndan saýlap-seçip alypdyr.

Yslam dinine jany-teni bilen uýýan Mansa Musa Afrikada on müňlerçe adamyň öz meýline musulmançylygy saýlap almagyna sebäp bolupdyr. Elbetde, munda arap söwdagärlerine berilen

ýeňillikleriňem ullakan täsiri az bolmandyr. Mali topraklaryna kowçum-kowçum bolup gelen arap söwdagärleri we syýahatçylar sebitiň dini taýdan geçiren öwrülişiginde uly rol oýnapdyr.

Halkynyň yslamyýeti oňyn kabul edendigini gören Musa Timbuk şäherinde deňi-taýy bolmadyk metjidiň gurulmagyny buýrupdyr. Netije hakykatdanam ajaýyp bolupdyr. 1327-nji ýylda gurlup gutarylan Djinguereber (Jenne) metjidiniň owadanlygy ýaly owadan metjit Afrikada bolmandyr. Mansa Musa Afrikanyň ähli estetiki düşünjesiniň «Jingereber» metjidine siňdirilmegini gazanypdy.

Mansa Musa munuň bilenem çäklenmän, astronomiýa, medisina, inženerçilik ugrunda işler alyp barýan ýokary okuw jaýlaryny gurupdyr. Gysga wagtyň içinde yslam dünýäsinden köp sanly meşhur işan-mollalar we alymlar kowçum-kowçum bolup, Malä gelmäge başlapdyr. Musa ýurduna gelen biri-birinden wajyp bu şahslaryň gymmatbahaly sowgatlardan ýüküni ýetirip, erkin şertlerde işlemegini ýola goýupdyr. Yslam dünýäsindäki ylym adamlaryna bular ýaly jomart çemeleşjek ýene bir kişi Stambul fatihi Soltan Mämmet II-di.

• Mekgä guralan uly ýolagçylyk

Yslamyýete yhlas bilen ýapysan Mansa Musa Malide esaslandyran beýik imperiýasy bilen Afrika asudalyk we bereket getiripdir. Mundan soň ol Mekge-Medinä gidip, haj parzyny berjaý edip gelmek isläpdir.

Paýlaýan hüşür-zekadynyň özi Karunyň baýlygyndan iki esse köp Mansa Musa Mekgä gidende ýolboýy paýlap giden sadakasyny adamlar asyrlar geçenden soňam ýatlar ýaly etmegi niýetine düwürdir.

Bu ýolagçylyk üçin Mansa Musanyň geňeşdarlary birnäçe ýyla çeken taýýarlyk işlerine başlapdyr. Diňe 100 düýä on müňlerçe külçe altyn ýüklenipdir. Altynlaryň howpsuzlygy üçin 500-e golaý gul berkidilipdir. Paýtagt Niani bilen Mekgäniň arasy baş müň kilometre golaý ýol bar eken. Şonuň üçinem janpenalyk etjek on müňlerçe esgeriň ýany bilen logistik maksatly san-sajaksyz baş haýwan we agzyna-burnuna çenli doly däneli

arabalar hökümdara ýoldaşlyk edipdir.

Mansa Musa garamagyndaky adamlaryň hemmesine eýran ýüpeginden tikilen altyn nagysly ýörite eşikler taýýarladydyr.

• Birinji duralga Kair

Taryhyň gören iň uly haj kerweniniň birinji duralgasy Müsür boldy. Piramidalaryň eteginde çadyr diken Mansa Musanyň kerweniniň bir ýere jemlenmegi üçin tegelek sekiz aý gerek bolupdyr.

Musanyň düşläp geçmek üçin säginen Kair şäheriniň ykdysadyýeti uruşlardan we gurakçylykdan ýaña ýitip-ýok bolup gitmegiň gyrasyna gelen wagty malili zyýaratçylar ýurda aýak basanda gaýtadan silkinipdir.

Müsüriň soltany el-Nasyr Mansa Musa ýurtdan çykýança, Müsüriň patyşasy ýaly hereket edipdir, emma müsürli taryhçylaryň aýtmagyna görä, Mansa Musa el-Nasyryň huzurynda onuň aýagyny däl-de, elini ogşandygy üçin az wagtlyk diplomatiki dartgynlylyk bolup geçipdir.

Ýogsam bolmasa, Mansa Musa birinji duşuşygynda el-Nasyra 50 müň dinar eçilipdirem. Elbetde, diňe Musa däl, onuň aýaly melike Inari Kunate-de göz gamaşdyryjy owadanlygy we özüne çekijiligi bilen бүтін Müsüriň akyl-huşuny başyndan uçurypdyr.

Meşhur arap taryhçysy Makrizi Musany şeýle suratlandyrypdyr: «Kofereňk saçly, hoş ýüzli, polat ýaly berk bedenli ýaş ýigitdi. Kim onuň ýanyna barsa, sowgat-serpaý bilen baranyň akylyny başyndan alardy».

Arap taryhçylarynyň aýdýan ýene bir täsin ýagdaýy bar. Kairliher Mansa Musanyň ýany bilen gelenlere haýsydyr bir harydy ýüz esse gymmada satmaga şeýle bir öwrenişipdi welin, malililer gidenden soň ynjalan müsür ykdysadyýeti nyrh maklerleri sebäpli az wagtyň içinde gaýtadan düýpli bankrota batypdyr.

• Soňky duralga Mekke

Mansa Musa Kairden çykandan soň Mekgä ýetmek üçin çöli kesip geçipdir. Patyşanyň ýany bilen alyp gaýdan hazynalarynyň

owazasy бүтин дүнýä dolupdyr.

Elbetde, bu ýagdaý onlarça garakçy toparlarynyň onuň geçýän ýoluny garawullap oturmagyna sebäp bolupdyr. Garakçylaryň çozuşlarynda birnäçe esgeri wepat bolan Mansa Musa geňeşdarlarynyň beren maslahatlaryny diňlemän, yza dolanmakdan ýüz öwürüp, Mekgä sary hereket etmegini dowam etdiripdir.

Mansa Musa

Mekgä baryp ýetende, dүnýäniň çar күnjүnden gelen musulmanlar Mansa Musany görjek bolup şäheriň derwezeleriniň agzyna üýşүpdir.

Üç aýa golaý wagt Mekgede ýaşap, ybadat bilen meşgullanan Mansa Musa ýurduna gaýdyp barmak üçin gelen ýoly bilen yzyna öwrүlipdir.

Ol Kaire gelende, garaşmadyk krizisi bilen ýüzbe-ýüz bolupdyr. Musa bärden gitmäňkä Kairi altyna gark edipdi, emma altynyň aşa köplүgi we nyrhларыň keýgiň şahyna çykmagy taryhda görlүp-eşdilmedik baýlyk krizisini döredipdir.

Mansa Musa Soltan Nasyryň haýyşy bilen Kairdäki altynlary ýokary göterimine söwdagärlerden alypdyr. Şeýtmek bilen Kairiň ykdysadyýeti hemä ertirini kepillige alypdyr, hemem bular ýaly köp altynyň bazarda emele getiren deňagramsyzlygy aradan

aýrylypdyr.

Mansa Musa ýolagçylygy ýewropalylaryň ünsüni çekipdir we olaryň Günbatar Afrikanyň baýlyklaryna bolan gyzyklanmalaryny artdyrypdyr. Ilkinji nobatda nemes, italýan, ispan kartaçylary Mansa Musanyň baýlygynyň mukdaryny anyklamak üçin Mali boýunça ençeme ýyllap barlag işlerini geçiripdir.

Jöhit kartografy Awraam Kreskesiň düzen tebigy baýlyklar boýunça mali kartalary ýakyn wagtda başlajak ýewropa basybalyjylygynyň we kolonializminiň binýadyny tutdy. Ýewropalylar gün geçdigisaýy güýçlenip barýan Osmanly döwletiniň hötdesinden gelip bilmejekdiklerine düşünenlerinden soň ümzüklerini Afrika öwürip, materigiň tebigy baýlyklaryny talamak üçin biri-birlilerine bilen ýaryşa girdiler. Üstesine diňe Afrikanyň tebigy baýlyklaryny talamak bilenem çäklenmän, hut adamlaryny-da ogurlap we gul edip, dünýäniň dürli ýerinde satlyga çykarypdylar.

• **Ibn Battutanyň we Mansa Musanyň duşuşygy**

Meşhur arap syýahatçysy Ibn Battuta Maliniň beýik hökümdaryny görmek üçin köşgüne çenli ýol söküp gelipdir. Mansa Musa tarapyndan myhmansöýüjilik bilen garşylanan Battuta şaýat bolan gorkunç wakasyny şeýle beýan edipdir:

«Biz köşkdekäk şazada Mansa Süleýman (Musanyň ogly) musulman däl we uýat ýerleri doly açyk adamhorlary köşgünde kabul edip bir zatlar gürleşdi. Ol adamlaryň gulagynda ýarymaý şekilli ullakan gulakhalkalar bardy. (Olar magdanlaryndan Musa patyşanyň köşgünde külçe-külçe altynlary paç hökmünde getirýän adamlardy).

Musa patyşa bu adamhorlara çäksiz myhmansöýüjilik bilen hormat-sylag edip, olar bilen bile oturyp-turuşýardy. Beren altynlarynyň deregine bezemen eşik geýinen garaýagyz aýaly adamhorlar toparyna getirildi. Olar aýaly duran ýerinde bölekläp iýenlerinden soň ellerine we ýüzlerine çyrşalan gan bilen hökümdara minnetdarlyklaryny bildirdiler. Ýanymdakylar munuň her gezekki köşk saparynda bolýan däpdigini aýtdylar». (Ibn Battuta, «Travels in Asia and Africa» 1325-1354, tr. and

ed. H.A.R. Gibb (London: Broadway House, 1929).

Battutany birahat eden ýene bir ýagdaýam aýal-gyzlaryň ýalaňaçlygy bolupdyr:

«Bu ýerdäki iň erbet däpleriň birem hyzmatkärleriň, gyrnaklaryň we ýaş gyzlaryň ýalaňaç gezmekleridi. Uýat ýerlerine çenli görnüp duran bu aýallar başyna hyna meñzeş kül sepinerdiler.

Ýene bir erbet edim-gylymlarynyň birem at, eşek, it etini iýmäge çekinmeýänlikleridi».

(Agzalan çeşmä seret).

Ibn Battuta

Mansa Musa 1337-nji ýylda 57 ýaşynda aradan çykypdyr, onuň ýerine ogly Mansa Süleýman geçenem bolsa, Mali öňki gülläp ösüşini dowam etdirip bilmändir we beýik hökümdar Mansa Musanyň beýik imperiýasy taryh arenasyndan çekilipdir.

Soňky geçirilen barlaglar Mansa Musanyň baýlygy häzirki döwrüň iň baý adamynyňam baýlygyndan dört esse köp bolandygyny görkezýär. Ýöne bu maglumatam onuň diňe anyklap bolan

hazynasynyň gymmaty hasaplananda çykarylan iň bärkije hasap bolmagynda galýar.

- **Ahmet el-Mansur üstünlik gazanyp bildimi?**

Hawa, Ahmet el-Mansur üstünlik gazandy. Timbuktuda, Jennede we Songaýyň paýtagty Gaoda taryhda seýrek gabat gelinýän gyrgynçylyklar bilen Mansa Musanyň ähli maddy mirasyny talap, ispanlar bilen paýlaşdy.

Ahmet el-Mansur bu baýlyk arkaly Osmanlydan bölünip, garaşsyzlygyny alyp bildi. Onuň 1603-nji ýylda aradan çykmagyndan soň patyşalygy ogullarynyň arasynda haosa iterilenden soň Ahmet el-Mansuryň ham-çam bolan günbatarlylarynyň sebiti basyp almagynyň öňüni ýene Osmanly alypdy. Beýleki bir ýandan günbatarlylar eýýäm Afrikanyň jümmüşlerindäki baýlygyň we adam ganynyň ysyny Ahmet el-Mansur sebäpli alyp ýetişipdi. Bolup geçen şu wakalardan soň kolonizatorlary Afrikadan daşda saklamak onçakly mümkin hem bolmady.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Anna, 26.07.2024 ý. Taryhy makalalar